

ספר

חידושי הרשב"א

על

אגדות הש"ס

[הקדמה]

יחיד בעולמו ברא כל המערכות כלם עליונות ותחתונות ומנה (כל) [על] המערכות גבוה מעל גבוה, ברא כל פינות הארץ למטה ומנה עליהם כוכבים ומזלות למעלה, וממעל הכוכבים מלאכי עליון גבוה מעל גבוה, ולמעלה מכלם אדון יחיד מושל על הכל אשר המציא וברא הכל.

ומכל המקומות שברא בעולמו לא ברא לחלקו כי אם ציון שהוא מבחר הכל, כאמרו^א מציון מכלל יופי אלקים הופיע, ומציון משתיתו של עולם^ב, ובחר ה' בציון אוה למושב לו^ג וע"כ נקראת ירושלים וכל ארץ הבחירה: „ארץ ה'“^ד, ואומר^ה ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה תמיד וגו', [וכן] (וקרא) [יקראו] לירושלים כסא ה' ושאר כל המקומות ופנות הכל מנה עליהם שרים ושוטרים ושופטים^ו כל אחד מושל בחלקו, וזהו שר מלכות פרס יוצא והנה שר יון בא^ז וענין שרו של אדום^ח. ואמרו ארץ מצרים

יב. ה) ירמי' ג, יז. ו) תנחומא ראה ח: כשברא העולם חילק הארצות לשרי האומות ובחר בארץ ישראל. ז) דניאל י, כ. ח) פסוק מפורש אודות שרו של אדום לא מצאתי, אמנם נמצא

א) תהלים ג, ב. ב) יומא נז, ב. ובתענית י, א: א"י נבראת תחלה וכל העולם כולו נברא לבסוף. ב) תהלים קלב, יג. ג) עיין בחידושי רבינו להלן תענית, ה, א, י, א מש"כ בזה. ד) דברים יא,

שניה לארץ ישראל^ט רמזו כי השר הגדול אשר בשרים העליונים שהוא סמוך וקרוב למלכות הוא שרה של מצרים, ולפיכך אמרו ארץ מצרים שניה לארץ ישראל^ט כי הוא שני למלך, כמו (שהוא ו) סנהדרי גדולה של ע' הסמוכים לראש הישיבה שהוא אחד אמצעי, הם במעלה גדולה יותר מן הרחוקים, ושרה של מצרים בעליונים בכור לפי שמלכותו שנים אחר מלכות השם וחלקו^י ולפיכך ארץ מצרים סמוכה לארץ ישראל, לפיכך מצרים עובדים למזל טלה^א שהוא הראש מי"ב מזלות שצומח בניסן^{יב} שבו ראוי להיות העולם נברא^{יג}, ופרעה והמצרים כפרו במציאות הבורא והיו חולקים הממשלה לשרים העליונים ולכוכבים ולמזלות, הודיע להם הבורא ב"ה שהוא אדון יחיד ומושל לבדו על כל השרים ועל כל צבאות מרום וכל סדר העולם ואין עוד מלבדו^{יד}.

ועשה זה במצרים, וחדש ניסן, ובגבורות, ובפ"ו בניסן.

ועשה זה במצרים, מפני שהוא ממשלת מלאכי מעלה שלא יאמרו ממשל גדולה מזו יש למעלה ואין הבורא יכול לה. ועשה הוא בעצמו בלי אמצעות מלאך^ט, לפי שאין מלאך גדול מזה שיוכל לנצח מאחר שהוא קרוב למלכות כי ארץ מצרים שהיא חלקו שניה לארץ ישראל^ט.

והיותו בניסן, שבו ישתנו הימים והלילות, ובו (דין) ה' בריאת עולם^{יג}, ובו מתחיל הגדול שבעליונים לשמש ונעשה כבכורות לפי שהשר העליון שלהם הוא בכור והוא מושל על מזל טלה שהוא ראש לי"ב מזלות ומושל בניסן^{יב} והוא ראש לי"ב חדשי השנה כנאמר^ט ראשון הוא לכם. ונעשה בט"ו בו, לפי שלא יאמרו שהבורא ב"ה נצח אלהיהם כשאינו

ה' כארץ מצרים, ומשמעותו שמצרים שניה לא"י ועיין עוד ספרי עקב יא, א, ובילקוט שם רמז תתנז. (י) לא מצאתי מפורש. (יא) שמ"ר טז, ג. (יב) עיין רש"י ד"ה יא, ב, ד"ה ואנדרו לטעמייהו. (יג) עיין ד"ה שם. (יד) עיין בחידושי רבינו להלן ברכות לב, א, ד"ה מבלתי וכו'. (טו) שמות יב, ב.

בויקרא רבה, כט, ב, מאמר הדומה לזה: ...שהראה הקב"ה ליעקב שרו של בבל עולה ויורד וכו' ושל אדום עולה ויורד וכו' עיי"ש. וראה ירמ' מט, כ, ובש"ס יומא י, א, עיין שם. ועיין עוד סוכה כט, א, רש"י ד"ה אלהיה. (ט) מאמר כלשון הזה לא מצאתי. ועיין כתובות קיב, א: אין לך מעולה בכל ארצות יותר מארץ מצרים, שנאמר כגן

בתקפו ובמעלתו כי דרך טלה לעלות עד ט"ו יום ולרדת מט"ו יום והלאה ואין לו מעלה שלמה רק נקודה אחת באמצעות החדש כאשר (תמצא) [תמלא] הירח, ולפי זה בהיות אלהיהם בתקפו שהוא בנקודת ט"ו [אז] עשה בהם שפטים והסיר ממשלתו, ודעת שחשבו המצרים שאלהיהם יטיב להם וידשן אותם וארצם ויעלה אותם למעלה, באותה נקודה ממש הורידם למטה כמו שאמר ^{טו} איפוא חכמיר ויגידו גא לך וידעו מה יעץ [ה' צבאות על מצרים].

והכה בכורות ^י לפי שהיו [הבכורות] מיוחדים לאלהיהם כאשר הוא בחר; ובאה מדה כנגד מדה ^י, וזו היא ממשלת הבורא ב"ה וגבורתו בהודיע ממשלתו ופלאיו. ומכת בכורות על ידו לצורך גדול שבה יראה אמונת ייחודו והוציא צבאותיו ועמו אחרי שידעו פרעה ומצרים וכל בני עולם שלא נשאר בעליונים ובתחתונים שלא שינה סדריו הבורא ב"ה בד' יסודות למטה ובמאורי אור בשמים למעלה ובראש ממשלת מלאכי רום למעלה מן הכל, ובזמן שהוא אמתת ממשלתם וחזרתם נמצא הבורא ב"ה מושל על הכל ונשגב ה' לבדו, ולא נותר להם טענה לומר שיש דבר שאין הבורא ב"ה יכול לו כאשר אמרו ארם ^{יח} אלהי הרים אלהיהם [וגומר], ולא אלהי עמקים — ואז הוציא כל צבאותיו ממצרים [נגד] ע' אומות העולם ונגד שהם הסובבים כסא הכבוד וכנגדן ע' אומות העולם כי כל אומה ואומה יש לה שר למעלה רק ישראל שאינם משבעים אומות אלו והם אומה מיוחדת להבורא ב"ה ואינם תחת ידי מלאך אלא תחת יד הבורא ב"ה ^י, ואע"פ שאין שר להם לישראל להיות תחת ממשלתו, מכל מקום יש להם שר להתפלל בעדם ומיכאל שמו מדכ' ^{יט} ואין [אחד] מתחזק עמי על אלה כי אם מיכאל שרכם, וכנגדן שבעים וא' סנהדרין, (והנה) [והוא] עליהם משלימם לע"ב כנגד ע"ב שמות ^כ, וסנהדרי לשכת הגזית ע' וא', ואין שרי מעלה אלא שבעים אותם שהם מושלים על האומות ^כ ושהם תחת ידם, וזהו ^כ ה' בדד ינחנו, בכבודו ובעצמו ולא על ידי שום שר ומלאך כי אין אמצעי בין

שינחנו או יעזור בהנחותו, בלתי השם לבדו כי הוא חלקו ונחלתו וכו' ואין עמו אל נכר, משרי עובדי גילולים לבוא ולשלוט בכם כענין שנאמר ואני יוצא והנה שר יין בא ושר מלכות פרס עומד לנגדי' וכו'.

טז) ישע' יט, יב, יז) שמות יב, כט.
יז) עיין שמות רבה טו, יח) מלכים א'
כ, כג, יט) דניאל י, כא, כ') שהש"ר
ב, ו, כ') מדרש עשרת הדברות: ברא
ע' אומות וכנגדן ע' שרים, כ') דברים
לב, יב, וברמב"ן שם: ...והענין, כי
אין לישראל שר ומושל מכל בני אלהים

ישראל לאביהם שבשמים לא בתפלה ולא בסליחה וכפרה, והוא שכתוב ^{כא} כי עמך הסליחה למען תורא, כי חלק ה' עמו ^{כב} ואמרו חז"ל... ^{כג} ולפעמים בני המלכות שולחים דורון לשרים ולא למלך שהדבר תלוי בהם והבורא נותן להם לפעול בכוחו הגדול אבל לא נתן להם ממשלה בענינים אלו וזהו למען תורא שלא יתחלק לבם לדבר אחר.

דע שיש לחכמים דברים נעלמים רמוזים, במדרשים ובהגדות סתומים, והם נגלים לעיני הסכלים כדברים בטלים, וליודעים חן ולמבינים הם ענינים שכליים. יש מהם ההגדות שלא ניתנו להידרש רק לבעלי הסודות, בהם רמזו לבעלי החכמה בנין ויסודות, ובהגיעי אצל אלו ארמוז שיש בהם ערך ודבר גבורות, ולא אפרש דבר — שאין לנו עסק בנסתרות. אך מקצתן יש בהם נסתר ונגלה, כפרי ועלה, פריו קדש יאצר ויסכון אל בית האוצר, אבל החכמים יניסוהו תנופה, ועלהו לתרופה, ובהגיעי אצל אלו ארמוז על נסתרן ואפרש נגליהן, איישוב לשונם ואיישוב כפי דעתי כוונת פשטיהן, ויש מהם נכתבו בלשון נעלם, ואין בכלם בשום צד, רק (בשום צד) [פשוטי] דברים לבד, גם באלו אשים מבטחי בשם לפרשם על מתכונתם, להסיר אדם ממבוכתם, ואנלה בעזר העוזר פירושם וכוונתם. ואיני כותבם כאן על סדריהן ומדרשי ספרי הקודש ורק כפי המודמן אחת הנה ואחת הנה, עד יגמור עלי השם ברחמי ואסדר אותם בעזרתו, איש על דגלו באותות על ספרו.

כא) תהלים קל, ד. כב) דברים לב, ט. כג) שתיים וחצי שורות חסרים במקור

מסכת ברכות

פרק מאימתי

דף ר' עמוד ב': תאנא מיכאל באחת. לפי שהוא מצד ההתחלה, וכן הוא אומר^א אמרתי עולם חסד יבנה^ב, ובכל מקום בסוד המלאכים או לפי מעלתם, הוא תחלה^ג.

דף ו' עמוד א': אמר ר' אבין בר אידי אמר ר' יצחק מניין שהקב"ה מניח תפילין, שנאמר נשבע ה' בימינו ובזרוע [עוזו], בימינו זו תורה, שנאמר מימינו אש דת למו, ובזרוע עוזו אלו תפילין שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום. [ומנין שחתפילין עוז הם לישראל] דכתיב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, ותניא ר' אליעזר הגדול אומר אלו תפילין שבראש.

יש בהגדה זו סוד נשגב, גם הנגלה נאהב חמוד כזהב, ותחלה אעירך על כונת התפילין שצונו יתברך בהנחתן לפי פשטן, מלבד מה שנרמזו בהן לבעלי החכמה, ומכאן תבין התפילין שהקב"ה מניח.

דע כי התפילין קרא הכתוב^א טוטפות, ולשון טוטפות תכשיט ונוי המונח לתפארת, מלשון ולא בטוטפת האמור בפרק במה אשה יוצאה^ב. ונצטוינו להניח צורתו כנגד הלב לשתי כוונות, האחד לרמזו על היות אהבת

י. יג. וראה שמות רבה מת. א) שמוח
יג. טז. ב) שבת נו. א. וכ"כ רבינו
בש"ת הרשב"א ח"ה, סוף סי' ג"ה ע"ש
וכן פירש הרמב"ן שמות יג. טז. ע"ן
בדבריו שם.

א) תהלים פט. ג. וראה במשח"ט שם.
וע"ע ילקוט וישלח רמז קיב. א) באבות
ד"ר נתן ד. ה: העולם מתחלה לא נברא
אלא בחסד שנאמר כי אמרתי עולם
חסד יבנה וכו' ע"ש. א) ע"ן דניאל

השם ויחודו וזכרון מופתיו כחותם על זרוענו, והב', להורות כי ראשית השכל ושרשו שהוא בלב — מאתו יתברך, ושהוא יתברך יסוד הכל וממנו ישאבו כל השכלים שהוא שורש הכל. ושל ראש לכוונות האלו להיות גם כן יתברך תפארתנו ולעטר מצותיו ויחודו עטרת לראשנו בעליון המקומות, ומקום שהמות רופס, לרמוז שהמות שהוא מקום קיבול השכל ושהוא מתפשט אליו מן הלב — מאתו יתברך, ושהוא שרש להתחלה ולהתפשטות. ושל יד בית אחד — רמוז לאחדות, ושל ראש ד' בתים — רמוז להתפשטות בשורש וענפים. ואפשר כי על זה רמוז ז"ל בפירושו האמתי שאמרו¹ כשהוא מניחם מניח של יד ואחר כך מניח של ראש, וכשהוא חולץ חולץ של ראש ואח"כ של יד דכתיב והיה לאות על ידכה ולטוטפות בין עיניך, כל זמן שיהיו בין עיניך יהיו שתים, אות יחידי, והוא השורש, וטוטפות רבים — הם ענפים, ואם אין שורש אין ענפים, אבל יש שורש אע"פ שלא יתענפו הענפים וככה ממעיין האמת ימשכו הנהרות, וכל מה שיש בד' בתים שבראש יש בבית האחד שביד, שהענפים מן השורש ואין בענפים רק מה שיש בכח השורש, והיותם ד' בתים כנגד ד' רוחות העולם להמליכו על כל, וכמו שאמרו רבותינו ז"ל² מעלה ומוריד כדי להמליכו למעלה ולמטה, מוליך ומביא להמליכו על ד' רוחות העולם.

ומעתה התבונן שהוא יתברך אחד ויחדנו לו, כדכתיב³ דודי לי ואני לו, וכתיב⁴ ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, רצונו גוי אחד מיוחד למיוחד, ונתנו עליון לתהלה ולתפארת כדכתיב⁵ ולתתך עליון על כל הגוים אשר עשה לתהלה ולשם ולתפארת, והעיד שאנו ראשית המחשבה בבריאת העולם, כדכתיב⁶ קדש ישראל לד' ראשית תבואתו, ושהוא יתברך מעיד בנו שהוא משתבח בעולמו כאשר אנו דבקים בעבודתו, כדכתיב⁷ את ה' האמרת היום וה' האמירך וגומר, וכתיב⁸ ישראל אשר בך אתפאר, והוא יתברך מעיד בנו ששורש המחשבה בבריאת העולם — היותנו בעולם, דכתיב⁹ שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך, מורה ליתדנו ולקרבתנו אליו, ושהתחלה היתה

(ג) מנחות לו, א. (ד) מנחות סב, א. סוכה (ח) ירמ' ב, ג. (ט) דברים כו, יז. לו, ב, ע"ש. (ה) שיר השירים ב, טז. (י) ישעי' מט, ג. (יא) שיר השירים (ו) שמאל ב' ז, כג. (ז) דברים כו, יט. ה, ו.

בנו, וכמו שאמרו רבותינו ז"ל^ב מחשבתו של ישראל קדמה לכל, וכן כל התפשטות מתורתנו, דכתיב^ג אם לא בריתי יומם ולילה הקות שמים וארץ לא שמת, וע"כ אמרו חכמינו ז"ל שמניח יתברך של יד ושל ראש, ועשאנו ד' דגלים ומשכנו באמצע^ד.

ומה שיגלה לך מה שביארתי, הוא מה שאמרו: ומי משתבח קב"ה בישראל, אין, דכתיב את ה' האמרת היום וה' האמירך היום וגו', ואמרו: בתפילין דמרי עלמא מה כתיב בהו ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, ואמרו תינת בחד ביתא, באינך בתי מאי, אמרו ומי גוי גדול בחד ביתא, או הנסה אלקים לקחת לו גוי בחד ביתא, ולתתך עליון בחד ביתא, וכלהו כתיב באדרעיה — כונת כל המאמר לומר שהשי"ת זכרון ישראל לפניו תמיד, ותמיד עיני השם יתעלה עליהם מתוך מה שהם מעלים אותו יתברך, ושהתחלה וההתפשטות בבריאה מהם ובהם, שהם מפארים אותו ומתפאר בהם ודבקים אליו כדכתיב^ט ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כלכם היום, ואלו הן תפילין של יד ושל ראש, שהוא יתברך מניח תפילין של יד — הכוונה על הדביקות ביתוד וכוונת ההתחלה בבריאה בהם, ושבראש להיותם עליון להתפאר בהם, ושהעולם מתברך בהם, שההתפשטות בטובות העולם וקיומו — מהם, ובהם ד' בתים — שאי אפשר לד' רוחות העולם בלא הם, וכמו שאמרו חז"ל פ"ק דעבודת ככבים^ט כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם בית ישראל, „בארבע“ רוחות לא נאמר. אלא כארבע, כשם שאי אפשר לעולם בלא ד' רוחות כך אי אפשר לעולם בלא ישראל, וכתיב^י ונברכו בך כל משפחות האדמה, וכמו שדרשו עוד^י בשבעים פרי החג שהם לקיום העולם שהם שבעים אומות.

דף ו' עמוד ב': אמר רבי חלבו אמר רב הונא הקובע מקום לתפילתו אלקי אברהם יהי בעזרו.

אם תתעורר למה חייבו לקבוע מקום לתפילה, ושהתועלת בהיותה במקום קבוע — יותר מהיותה פעם כאן ופעם כאן עד שקראו הקובע עניו

(יב) בראשית רבה א. ועיין בחידושי	רבה פרשה ב'. טו) דברים ד. ד.
רבינו להלן, גדרים לט, ב ובהערה ד שם.	טז) י. ב. יז) בראשית יב, ג. יח)
יג) ירמ' לג, כה. יד) עיין במדבר	סוכה נה, ב.

וחסיד, תדע כי גם בזה רמז סוד נעלם. והנגלה הוא, שהמתפלל צריך לכוין דעותיו קודם שיתפלל לדעת לפני מי (יעמוד) עומד, ולעמוד ביראה ולהכיר במיכתו וגודל האדון אשר הוא מבקש י^ט, וכמו שאמרו י^ט חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין, הכוונה לחשב ביראתו יתברך ושיעמדו בתפלה מתוך כוונות רצויות.

ומסבת הכנת המחשבה וזקוק הלב — קביעות המקומות, שהמקום המוכן לתפלה מוסיף יראה בבתי כנסיות ובמקומות המוכנים לעבודת השם יתברך. וזו אחת מסבות האזהרה שבאה בתורה ומקדשי תיראו^י, לפי שיראת המקום גורמת להיות הנדרש שם כעומד לנגד עיניו ועל ימינו כל היום, וממנו יבא למדת החסידות והענוה ולא ימוט לבבו כל שנותיו, כדכתיב^{כא} שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט.

ולזה רמזו במה שאמרו: וכשמת אומרים עליו הי עניו הי חסיד תלמיד(ו) מתלמידיו של אברהם, אבינו, לפי שקביעת המקום גורם לענוה וחסידות כמו שאמרנו, מלבד שיש בו תועלת עוד נגלה בקביעות המקום שהוא גורם להתמיד תפילותיו לעתים מזומנים. ובהיות המקום בלתי קבוע יבא ממנו לידי היאוש והעצלה.

ולכוונה הזאת אמרו עוד בפרק זה^{כב} כל הקובע מקום לתורתו^{כג} אויביו נופלין לפניו, שנאמר ושמתי מקום לעמי לישראל וגטעתיו ושכן תחתיו ולא ירגז עוד ולא יוסיפו בני עולה לענותו.

ואמר רב חלבו אמר רב הונא לעולם יהא אדם זהיר בתפלת המנחה שחרי אליהו לא נענה אלא בתפילת המנחה שנאמר ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא ויאמר ד' אלקי אברהם יצחק וישראל עבדיך היום יודע כי אתה אלקים בישראל ואני עבדך ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה כו', ר' יונתן^{כד} אומר אף בתפילת ערבית, שנאמר תכון תפילתי קטורת וגו'. רב נחמן בר יצחק אמר אף בתפלת שחרית, שנאמר ה' בוקר תשמע קולי.

יט) כסנהדרין כב, א, המתפלל צריך	לפנינו: לתפלתו. וראה במסורת הש"ס.
שיראה עצמו כאילו שכינה כנגדו וכו'.	כד) גירסא זו מופיעה בכת"י זה בכל
יט) להלן ל, ב. כ) ויקרא יט, ל.	המאמר, וכן בכת"י אחרים. ולפנינו
כא) תהלים טו, ח. כב) ז, ב. כג)	הגירסא: ר' יוחנן.

ממה שלא יעלם ממך להיות ביום ובלילה עתים מזומנים להיות בהן עת רצון לתפלה כאשר יש עתים בשנה, וכבר הזכירו זה רבותינו ז"ל, ועל הכונה הזה אמרו בתחילת זה הפרק^{כה} שלש משמורות הוי הלילה, לומר שהם מוכנים לתפלה, וככה ביום.

ודע שחכמים האלו לא נחלקו בשלשת הזמנים האלה, ולא כוונו במאמרם שיהא ר' חלבו כסבור בתפלת המנחה לבד ור' יונתן בתפלת המנחה וערבית לבד ור' נתמן בר' יצחק יחייב בשלשתן, כי לדברי כולם צריך להיות זהיר בשלשת הזמנים, וכבר קבעו דניאל דכתיב^{כז} וזמנין תלתן ביזמא הוה בריך על ברכוהי. והכוונה בהם, לפי שהן כוללים כל דרך חלק היום, עלייה ועמידה וירידה, וצריך להודות בהם למי שבראנו יתברך ושנודה בהם שבכל חילופי זמנינו, עלייתנו ועמידתנו וירידתנו שעלינו לעבוד לפניו כי זה כל האדם, והם כנגד הנערות והבתרות והזקנה. מצורף לזה להודות לפניו שאע"פ שהכל משתנה שינוי עצמי או שינוי מקומי ואפילו צבא השמים, ואם יש בהן שלטון בעולם, הוא יתברך לא ישחנה, כדכתיב^{כח} אני ה' לא שנית, רצונו שום שינוי.

ועל כן נבחרו לתפלה אלו השלשת זמנים, רצוני לומר שחרית ומנחה וערבית, לכוונה שאמרתי — אלא ר' חלבו גלה שלא יספיק לו בהיותו מתפלל ומודה בתפלת שחרית לבד עד שיתפלל גם במנחה בהתחלף הזמן, ושגם הוא עת מצוא, והוא מה שאמר: „לעולם יהא אדם זהיר בתפלת המנחה" ולא אמר „לעולם יהא מתפלל תפלת המנחה". ור' יונתן אמר אף בערבית. ור' נתמן בר יצחק גלה על שני החכמים הקודמים שאין הכוונה להם לפטור בכך עד שיתפלל בשלשה העתים.

ועתה אעירך על ענין אליהו עם נביאי הבעל, כדי שיתבאר לך עוד כוונת ר' חלבו שתלה הענין באליהו עם נביאי הבעל ואמר „שהרי אליהו לא נענה אלא בתפלת המנחה", ולא תלה הענין ביצחק שתיקן תפלת המנחה, דכתיב^{כח} ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב וכמו שזכר בריש תפלת השחר^{כט}.

(כה) ג. א. כו. דניאל ו. יא. כז. מלאכי ג. ו. כח. בראשית כד. סג. כט. להלן כו. ב.

דעתי, כי נביאי הבעל עם היותם סכלים, לא סכלו יראת הבורא יתברך שהוא סיבת הכל והכל מאתו יתברך, רק חשבו לרוממו בבטלם ממנו ההשגחה, וכדעת המתפלספים, וכענין האמור באיוב^כ עבים סתר לו ולא יראה וחוג שמים יתהלך. וחשבו, כי הוא יתברך מסר עולמו למנהיגים ינהיגו העולם ונושאים בעול העולם והם הגלגלים וכסיליהם וצורתם הרוחנית, כדכתיב^{כא} המקטרים לבעל ולשמש ולירח ולמזלות ולכל צבא השמים, שכל אחד מהם בעל ויש לו שלטון בשפלים בהנהגה טבעית, והיו גותנים לזה אות ומופת בראותם בחכמת האיצטגנינות שיש להם כוחות ידועים בארץ, גם בכחם הטבעי מולידים ומצמיחים ומגדלים ועוצרים ומיבשים, וכל גופי התחתונים בטבע נוהגים על הנהגתם, ועל כן קראום „בעלים“ ו„חמנים“ ו„אשרים“ ע"ש שהם פועלים בחומם ומאשרים מעשה התחתונים בהנהגתם הטבעית ברצון בוראם יתברך, ועוד שמות אחרים גזורים מפעולתם.

ועוד להם ראיות על זה, בהיותם מגידים העתידות בכל עת כענין האיצטגנינים, מה שלא היה כן בנביאי האמת רק בנות עליהם הרוח, וזאת היתה סיבת נתינתם הממשלה והכח למערכת הככבים ולרוחניים שהם נפש להם ושבים את לבם אחורנית לשוב מאחרי השם יתברך, ומלעיגים במלאכיו ומתעתעים בנביאיו.

ומה שיגלה לך זה, הוא מה שאמר אליהו לעם^{כב}: עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים אם ה' האלקים לכו אחרי ואתם הבעל לכו אחרי, ואם גמל הספק ביניהם בענין האלהות ממש, מן הראוי לומר: „אם מה שאמרתי הוא האלקים לכו אחרי ואתם הבעל לכו אחרי“. ואמנם יתבאר מכאן שהם לא סכלו את השם המיוחד יתברך שהוא סבת הכל והוא השם הנקרא ד', אלא שסכלו במנהיג העולם שהוא הנקרא בשם אלקים, גזור מאלקים לא תקלל^{כג} שהם הדיינים^{כד}, [וכמו] ואחה תהיה לו לאלקים^{כה}, למנהיג, מורה ומצוה. ולכן אמר אליהו אם סבת הסבות יתברך משגיח ומנהיג עולמו והוא הווה לכם לאלקים לכו אחרי, ואם מסר עולמו לבעלים וסילק השגחתו מן השפלים, לכו אחריהם. — ולא תמצא בכל

(ל) כב, יד. (לא) מלכים ב' כג, ה. (לג) בסנהדרין סו, א. (לד) שמות (לב) שם א' יח, כא. (לג) שמות כב, כו. ד, טז.

הפרשה שקרא לאלקים, "ד" ולא לד', "אלקים" לבד רק במקום אחד, והוא אומרו: וקראתם בשם ד' אלהיכם ואני אקרא בשם ד' והיה האלקים אשר יענה באש הוא האלקים, והכוונה בזה כמו שאמרנו, שלא סכלו אלא בחיים ר"ל במנהיג השכלים, שהוא ע"ה נותן הכל לשם יתברך ומכרית על ההשגחה, והם הסכלים יבטלו ההשגחה ויתנו ההשגחה וההנהגה לבעלים, ועל כן אמר: האלקים המשגיח והעונה לנו באש, הוא האלקים — המנהיג.

ומראיות אליהו והיתולו בהם כי הכוחות כולם עם היותם (ם) משטרם בארץ וחלק אותם השם לכל העמים, ישיגום מקרים ו(ג)דברים בשינוי הנועדים, ויתגבר השפל וישפיל המתגבר כפי הדבוקים ומבטם, כידוע לבעלי הכוכבים, כי האלקים עשה שיראו הכל מלפניו, ויודעים באמת שיש גבוה עליהם ויקרה להם מה שיקרה לשפלים בשינוי העתים והמקרים הטבעיים כשינה והשגת תגבורת מנצח והכנגד, ושימנעם ביטול בדבר הצריך שיחסו עסקם בזולתו, שאי אפשר לשפלים להשיג הרצון בדבר והפיכו ולהיות ביחד במקומות משתנים. והוא שאלו מהתל בהם שיקרה לאלהיהם מה שיקרה לשפלים שהם מנהיגים אותם, והוא אומרו להם^{כ"ה}: קראו בקול גדול כי אלקים הוא וכי שיח ושיג לו אולי ישן הוא ויקץ.

ויצא מזה שעם היות אקלים המסור תחת ממשלת שרי מעלה המנהיגים, בהיות המקרה ישיג המנהיג ישיג על כל פנים למי שמתנהג על ידו, והוא שאמרו זכרונם לברכה^{כ"ו} אין נפרעין מאומה עד שנפרעין מאלהיה תחילה שנאמר^{כ"ז} יפקוד על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה באדמה, והוא כענין האמור בדניאל בשר יון ושר פרס^{כ"ח}, ואין ההצלחה הגמורה והקיום התמידי זולתי לעמנו שאינן תחת ממשלת שר או מנהיג רק לבחירה מהם כדכתיב^{כ"ט} ובחרת חיים, לפי שהם חלק השם יתברך שאין ממשלת כוכב או שר מטרידו חלילה שהם כחות ברואים והוא נושאם.

מאמר קרוב יותר ללשון המובא כאן, הוא בדברים רבה א, יט: "אין הקב"ה פורע מאומה עד שפורע משריו תחלה" — אולם שם לא נלמד ממקרא שלפנינו. לז' ישעי' כד, כא. לח' עין דניאל פרק ח. לט' דברים ל, יט.

לח' מלכים א' יח, כז. לו' מאמר בסגנון זה לא מצאתי, ובשיר השירים רבה סוף פרשה ח' נמצא מאמר בלשון זה: "אין הקב"ה פורע מאומה למטה עד שמשפיל שריה מלמעלה" — ומביא ממקרא שמזכירו רבינו כאן. אמנם נמצא

והוא שהכתוב אומר^ט כי כל אלהי העמים אלילים וד' שמים עשה, ראה אומרו^י [וד'] (הנה ב) שמים עשה" שהוא חלק, ולא אמר^י וד' הכל עשה", שלא היתה הכוונה רק למנהיגים, ר"ל שאר הכחות, שעם היות להם אילות ושולטנות ברצון בוראם יתברך, אילותם ושילטנותם מועט, והוא כפל הלמ"ד [אלילים] למיעוט, כהכפל מלת שחרחרת^{טא} למיעוט השחרות^{טב}, ואין הכח הגמור והנצוח רק לשם יתברך שלא ימנענו דבר, שהוא עשה כל מערכות השמים המנהיגים ברצונו כל הנבראים. והוא המשל שאמרו רבוהינו ז"ל^{טג} באוהבו של מלך שהגיע לו עת צרה ועמד על פלטין של מלך ואמר לשוער אצל מלך: ניזוק אוהבו של מלך, לפיכך אמר להם הקב"ה לישראל: כשיגיע לכם עת צרה אל תקראו לא למיכאל ולא לגבריאל אלא לי, דכתיב^{יד} כל הנקרא בשמי בשם ד' ימלט. הסתכל במשל הנפלא הזה שהוא כולל כל מה שאמרנו. וזה מהיתולי אליהו, שמכניסין עצמן תחת ממשלת מן השיגום המקרים (שישיגוהו הוא המקרים) ומוציאין עצמן [מ]ממשלת מן שלא ישיגוהו המקרים כלל ולא ישיגו להם מן המקרים בעבודתו כלל לעולם

ומה שיחזק לך עוד מה שאמרתי, הוא אומרו^{טו}: „ויקח אליהו שתים עשרה אבנים כמספר שבטי בני יעקב אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך" — ולאין צורך היה לנו ליחס יעקב במה שאנך השם יתברך אליו^{טז} ישראל יהיה שמך — כאלו סכלנו אנו בשנים עשר שבטים בני יעקב מאיזה יעקב נולדו ומי אביהם עד שהודיענו שהם בני אותו יעקב

תהלים ד, ג, וז"ל: בשר ודם יש לו פטרון אם באת לו צרה אינו נכנס אצלו פתאום אלא בא ועמד לו על פתחו שד פטרונו וקורא לעבדו או לבן ביתו והוא אומר איש פלוני עומד על פתח חצירך שמא מכניסו ושמא מניחו — אבל הקב"ה אינו כן, אם באות על אדם צרה לא יצווח לא למיכאל ולא לגבריאל אלא לי נאני עונה לו מיד [דכתיב] כל אשר יקרא בשם ה' ימלט. מד' ישעי' מג, ז, מח' מלכים א' יח, לא. מו' בראשית לה, י.

ט) דברי הימים א' טז, כו. מא) שיר השירים א, ו. מב) ברש"י ויקרא יג, מט, ביאר על „ירקרק או אדמדם": שהכפל מורה על ירוק שבירוקין ואדום שבאדומים, דלא כביאור רבינו. ועיין במצודת ציון" שה"ש שם. אולם במאבן עזרא ויקרא שם, ביאר את הכפל שהוא לחסרון, ותוסיף: וי"א היפך הדבר. ואילו בפירושו לשה"ש שם כתב במשניות שזה הכפל למעט" כמש"כ רבינו כאן.

מג) ירושלמי ברכות פ"ט ה"א ובמדרש

שאמר אליו השם יתברך ישראל יהיה שמך, והשבטים ויעקב אביהם כבר נודעו ידיעה מבוררת.

רק שהיתה הכוונה למה שאמרתי שהם נפש לגלגלים כשרו של עשו ושאר האומות, והוא ^{ס"ז} עליו השלום בא להתגבר עליהם בכח סבת הסבות יתברך שהבדילנו לו והגבירנו עליהם, וכבר הגביר ראש היחס ^{ס"ח} עליהם והיה שר על השרים, דכתיב ^{ס"ט} וישר אל מלאך ויוכל, ועל המדה הזאת נקרא ישראל, כאמרו ^י לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל כי שרית עם אלקים ועם אנשים ותוכל. ומפני שהוצרך עתה אליהו למדה זאת, לקח שנים עשר אבנים כמספר שבטי בני „יעקב" שנתעלה למעלה מן השרים והבעלים בהנהגת השפלים, ושנקרא שמו על זה „ישראל".

ולכוונה זו הזכיר עוד כלשון הזה בספר מלכים ^{נ"א} בספור מקרי הכותיים והנהגתם, שהיו יראים את ה' ועובדים את אלהיהם, רצונו: הרוחניים, והאשים שם את ישראל שהיו גם המה עושים כן, שהיו מגביהים עליהם מה שכבר נתגברו הם (עליהם) ואבי היחס עליו השלום עליהם ^י, והוא אומר שם ^{נ"ב}: עד היום הזה הם עושים כמשפטם הראשונים אינם יראים את ה' ואינם עושים כחוקותיהם וכמשפטם וכתורה וכמצוה אשר צוה ה' את בני יעקב אשר שם שמו ישראל.

ואחר היות נביאי הבעל נותנים הממשלה לשמש ולזולתו מן הגלגלים, היו מכוונים להשיג רצונם בהיותם מכוונים עבודתם בהיות השמש בתצורת עלייתו עד עת נטול נטותו לערוב. ועל זה היו מכינים סוסים ומרכבות בבקר השכם בהנץ החמה, והוא שכתוב ביאשיהו ^{נ"ג}: „וישבת את הסוסים אשר נחנו מלכי יהודה לשמש וגו' ואת מרכבות השמש שרף באש" — שהיו עושים השמש „בעל" כי הוא המתלק אורה לכל צבא השמים, והוא שהנביא מוכיחם ^{נ"ד}: סוסים מזויינים משכים היו. ובפנות השמש לערוב יחדלון מעבודתו, כי אז תהיה כח השמש רפה, ועל כן כתיב ^{נ"ה}: ויקראו בשם הבעל „מהבוקר עד הצהרים" לאמור הבעל עננו, שהיו מכוונים להשיג את רצונם בהיות השמש בגבורתו, ועד עבור הצהרים לא התל בהם אליהו כי עוד

(ז) בראשית לב, כט. גא) מלכים ב'	(מז) רצונו לומר: אליהו. מח) ר"ל:
יו, לג. נב) לד. נג) שם כג, יא.	יעקב, שהקב"ה הגביהו להיות לשר על
נד) ירמ' ה, ח. נה) מלכים א' יח, כו.	שרו של עשיו. מט) הושע יב, ה.

לא עבר זמן תגבורת השמש שהיו מכוונים אליו, וכאשר עלתה המנחה, אז החל אליהו בתפלתו לתת הרוממות וההשגחה בהנהגת העולם למי שלא יקרנו מקרה מן המקרים ושהוא סבה לכל.

ועל כן אמר כאן ר' חלבו שצריך להיות זהיר בתפלת המנחה, להודות לפניו יתברך שהוא אדון הכל ומשגיח בכל ומאתו גבקש הרחמים וההצלחה שהוא המשגיח והעונה, כענין שנעשה לאליהו, ועל כן נבחר הזמן ההוא לתפלה כי אז יודע כי השאר — מקבלי השינוי, והוא יתברך המנהיג האמתי. גם ר' יונתן ורב נחמן נתכוונו לזה בתלות מאמרם במה שאמר(ו) דוד ולא במה שתקנו האבות תפלת השחר ותפלת המנחה ותפלת הערב, לפי שאותם הומנים עתי ההתחלפות ורצויים לתפלה כמאמר דוד עליו השלום.

דף ו' עמוד א': אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי מנין שהקב"ח מתפלל, שנאמר והביאותים אל הר קדשי וגו' בבית תפילתם לא נאמר אלא בבית תפילתי מכאן שהקב"ח מתפלל. מאי מצלי, אמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב יהי רצון מלפני שיכבשו רחמי את כעסי ויגולו רחמי על מדותי ואתנהג עם בני במדת רחמים ואכנס לחם לפנים משורת הדין.

יש בהגדה הזאת סוד נשגב מאד מאד, גם יש לה חיצון נכון, ותחלה אגיד לך מה שראיתי בה להגאון ז"ל¹.

אמר הגאון ז"ל, כי למדו הקב"ה למשה במראית העין סדר בקשת רחמים והתפלה, כמו שאמר(ג)ו¹ שנתעטף הקב"ה כשליח ציבור שיורד לפני התיבה ולימד את משה בפרשת ויעבור ד' על פניו ויקרא², וכן הוא אומר³ אני אעביר כל טובי וגו'⁴, ועל אותה שעה אמרו „מנין שהקב"ה מתפלל", וכן פורש בתורה כי כן אמר⁵: ה' ה' קל רחום ותנון ארך אפים וגו' וקאמר משה, אתה הוריתנו לומר שלש עשרה שנאמר⁶: כאשר דברת

נו) כוונת רבינו לרב האי גאון, אשר	נח) שמות לד, ו. נט) שם לג, יט.
מעתיק כמה פעמים פירושו. וראה לקמן	ס) עיין רמב"ן שמות לד, ו. ועיין משי"ב
הערה סד. נו) ר"ה יו, ב. עיין שם.	רש"י שם לג, יט. סא) במדבר יד, יח.

לאמר^{סב}, וכן אמר^{סג} יהי רצון שיכבשו רחמי את כעסי ללמדנו לומר יהיה רצון מלפניך שיכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מדותיך, כדאמר ר' ישמעאל בן אלישע שאמר לו השם יתברך בני ישמעאל ברכני, ואמר לפניו: יהי רצון מלפניך שיכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מדותיך והתנהג עם בניך במדת רחמים והכנס להם לפניך משורת הדין, ודרך הגאון ז"ל ישר אם היה לשון ההגדה מסכים עמו^{סד}.

וכדי ליישב לשון ההגדה יש לי לפרש, ואקדים לך הקדמה כדי שיתבאר ממנה הענין כולו על הבירור. והוא, שאף על פי שאין בכחנו לעמוד על תכלית הכוונה בבריאת העולם בכללו, כל שכן בפרטיו, גלה לנו הכתוב שהכל נברא לכבודו יתברך ולהתבונן מבריותיו בקצת גודל האדון יתברך, כאומרו^{סה} כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו, ואומר^{סו} השמים מספרים כבוד א-ל, וכתוב^{סז} ותהלתי מלאה הארץ, וברא הנבראים על ג' חלקים להיות כבודו מתעלה עליו רב על כל הצדדים שאפשר להיות. החלק הראשון השכליים הנבדלים והגלגלים שהשכלים נפש להם, והשני הנבראים הארציים

(סב) עיין בילקוט שלח בפסוק מבלתי יכולת וגו'. ועיין סנהדרין קיא, סוף ע"א. (סג) ר"ל כאן דאמר מאי מצלי וכו'. (סד) את דברי רב האי גאון מביא רבינו בחידושו למסכתין לעיל ה. א על המאמר "מניין שהקב"ה מניח תפילין" ולהבנת דבריו אעתיקו בזה, וכך לשונו: פירש רב האי גאון ז"ל זה לשונו: הכי פירשו רבנן שהראה הקב"ה למשה קשר תפילין והנחת תפילין ולימדו במראית העין כדרך שלמדו מעשה המשכן שנאמר [שמות כה, ט] ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן [וגר' וכתוב שם מ, וראה ועשה בתבניתם] אשר אתה מראה בהר, וכן לענין מה שנאמר [רי"ה יו, ב] שנתעטף הקב"ה כשליח צבור שיורד לפני התיבה ולמד את משה

ויעבור ה' על פניו ויקרא, וכן הוא אומר [שמות לג, יט] אני אעביר כל טובי על פניך וגו' — על אותה שעה אמרו מנין שהקב"ה מתפלל, והלא בתורה פירש כי כן אמר ה' [ה'] אל רחום וחנון, וקאמר משה אתה הראתני לומר י"ג מדות שנאמר כאשר דברת לאמור וכן אמר יהי רצון שיכבשו רחמי את כעסי ללמדנו לומר יהי רצון שיכבשו רחמיך את כעסך עד כאן. ומיהו מאי דקאמרי תפילי דקודשא בריך הוא מאי כתיב בהו, קשיא טובא לפירוש זה בעיני. ויש לשאר החכמים ענין אחר נעלם בזה והאלקים יראנו איזה הדרך ישכון אור. [עיין בחי' האגודה לעיל במאמר ההוא]. עכ"ל הרשב"א בחידושו. (סח) ישעי' מג, ז. (סו) תהלים יט, ג. (סז) חבקוק ג, ג.

בארץ ותולדותיה והצמחים והחי שאינו מדבר, והשלישי במין האנושי המורכב מן השכליים ומן הארציים.

ושני חלקים הנבראים, רצוני לומר השכלים והארציים, פועלים פעולה הכרחית, המשכילים בשכל והארציים בטבע, ומשניהם קילוסו יתברך עולה בפעולתם הפעולות התמידיות, זו שכלית וזו טבעית. ואחר ששתי הפעולות האלו הכרחיות, חייבה חכמתו יתברך לברא נברא אמצעי מורכב משני הנבראים הראשונים, ושיהא הרשות מסור בידו מסירה מוחלטת כדי(ן) שיעלה קילוסו מכל חלקי הנבראים ומכל חלקי העבודה: שכלית הכרחית, וטבעית הכרחית, ומשותפת רצונית, ועל כן נמסר הרצון ביד המין האנושי מוחלט, וכמו שאמרו רבותינו ז"ל בבראשית רבה פרשת יקו המים^{סח}, אמרו שם [משל] למלך שבנה פלטין והושיב בתוכו דיורין אלמים והיו משכימים ושואלים בכבוד המלך ברמו ובאצבעות, אמר המלך: מה שהושבתי בה דיורין אלמים כך, אם הושבתי בה פקחין על אחת כמה וכמה, הושיב בתוכה פקחין. עמדו והחזיקו בפלטין, אמרו: אין פלטין של מלך אלא שלנו, כך הקב"ה וכו', וכמו שהזכירה שם הדיורין האלמים הם הנבראים הארציים שמרמזין באצבע מתוך סדור פעולתן הטבעית — כבודו יתברך, ורצה להעמיד שם המין האנושי שפועלים פעולה רצונית, והם פועלים כחפצם טוב או רע, ואף כי מסר להם יתברך הרשות המוחלט עם הניתן אותם על חפצם, לא זו מחבב בריותיו ורוצה בהצלחתם ובקיומם בהמשכם אחר השכל ובחירתם בחיים ובטוב, ומוזהירם ומלמדם אורחות חיים^{טו}.

ומפני שטבעי הגוף חזקים ופועלים בטבע הפך הנחות לשכל, הוא יתברך מזהירם ומראה כאילו מושכם דרך פיוס, כאילו צדקתינו או ההיפך מועילין לו חלילה, כמאמרו^{טז} מה מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי, שובו אלי ואשובה אליכם^{טז} וכאלה רבים, הנה שמסר הרשות ומלמדנו

המלך אילו ה' פקחין וכו'. אך הכוונה היא היא. (טז) דברים ל, יט. ע) ירמ' ב, ה. (עא) מלאכי ג, ג. וכן בזכרי' א, ג. שובו אלי... ואשוב אליכם.

סח) פרשה ת, א. וכן הוא במדרש איכה רבתי פרשה א, — ולשון המדרש כאשר מעתיקו רבינו מתאים יותר לשם, כי בביר אין מוזכר חסגנון: מה שהושבתי דיורין אלמים וכו', רק כתוב שם: אמר

כמתאוה להיות נמשכין אחריו. ופרסם לנו בתורתו השלימה שתי הכוונות האלה פרסום רב, והוא אומרו^ב ומי יתן והיה לבכם זה להם כל הימים וגו'. ולכוונה הזאת אמרו כאן שהקב"ה מתפלל, וכאלו בית המקדש הוא מקום תפלתו, לומר: שמפני שהמקום ההוא מקום העבודה^ב ומשם שואבין הברכה^ב ומשם אורה יוצאה לעולם^ב, כל זמן שישראל עושין מה שנצטוונו בעבודה והנהגה, הוא המקום נראה כאלו הוא מקום שהוא מפיס ומתפלל בו שיתמיד הענין כן כדי שיהא רצון לפניו שיכבשו רחמיו את כעסו על עולמו ויתנהג עם בריותיו ברחמים^ב, ר"ל עם כל האומות, והוא אמרו^ג כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים.

ואל תחמה על אומרם שהוא יתברך אומר יהיה רצון מלפני שיכבשו רחמי את כעסי, כי מפני שהמדה כך היא שהגמול והעונש על מעשה האדם וכפי מעשיו הוא גדון והמעשה מסור בידו מוחלט כמו שאמרנו — אמר שהוא יתברך מתפלל שישירו מעשיהן עד שיגברו כח רחמיו ורצונו בפעולתם על כעסו, וכענין שאמרו רבותינו ז"ל^ד כל זמן שישראל עושין רצונו של מקום מוסיפין כח בגבורה של מעלה שנאמר ועתה יגדל בא כח ה', ואמרו בבראשית רבה פרשת וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאוד^ה: ר' חמא בר חנינא אמר משל למלך שבנה פלטין וראה אותה וערבה [לו] ואמר: פלטין הלואי תהא מעלת חן לפני בכל עת כדרך שהעלית לפני באותה שעה.

אמר רבי ישמעאל בן אלישע פעם אחת נכנסתי לפני ולפנים להקטיר קטורת וראיתי את אכתריאל יה' צבאות וכו'.

השם הזה קבלנו שהוא הנקרא שומר ישראל^ו, וכל מקום שתמצא במקרא ענין שמירה — דע כי הוא (מלאך) [מלך] הכבוד והוא הנקרא בלשון רבותינו זכרונם לברכה „שכינה” ו„מידת הדין”. וכבר ידעת כי „משמרת”

וגשמין יורדין בזמנם וכו' ע"ש. עב' ב"ר ג. (עג) ישע' גו. ז. (עד) איכה רבתי א. לה. (עה) פרשה ט. ד. (עו) תהלים קכא. ד.

עב' דברים ה. כט. עב' באבות דר"נ ד. ר: אין עבודה שהיא חביבה לפני הקב"ה יותר מעבודת בית המקדש. עב' שם: כל זמן שעבודת בית המקדש קיימת, העולם מתברך על יושביו

תרגומו „מטרת“^ע, ותמצא בשיר המעלות אשא עיני אל ההרים^{עח} שיש בו ששה פעמים לשון „שמירה“ על שום שהוא כלול מששת קצוות, וכן הוא אומר^{עט} סוגה בשושנים.

ענין ר' ישמעאל בן אלישע שאמר לו הקב"ה ברכני — לא יעלם ממך כי הוא ענין כל הברכות, והוא שצונו בתורתו השלימה^פ וברכת את ה' אלקיך, וכתוב^{פא} כי בו בחר ד' אלקיך לשרתו ולברך בשמו, והוא אומרנו תתברך ותתרום. ואל תחשוב כי הברכה ענין הודאה, שהברכה לשון תוספות ורבו, מלשון „וברך את לחמך ואת מימך“^{פב}, וככה „ברוך אתה ד' למדני חוקיך“^{פג}, ותפלת ישרים רצונו^{פד}, וגורמת לרבות הרחמים על בריותיו וכענין שאמרנו למעלה^{פה}, ותפלת הצדיקים כובשת את הכעס^{פי}, והוא ענין תפלת אברהם בהפיכת סדום^{פז} והוא ענין כל התפילות^{פח}.

והנה לכאורה יש בדבריו משום השגה על דברי רבינו, דהרי רבי בעצמו כותב להלן תענית כו. ב. ד"ה יש בזה. — בזה"ל: „וע"כ נתברך [יום השביעי] כדכתיב ויברך אלקים את יום השביעי לפי שהוא ה' הראשון שנחברך ונתמלא העולם, וברכה לשון ריבוי ותוספות מלשון וברך את לחמך ואת מימך, לפי שבו ביום היה המילוי והשלמות יתר על הימים השלמים הראשונים“ וכו' — עיין בלשון רבינו שם — הרי דענין „תוספות וריבוי“ שייך דווקא אם נכנהו „מברך“ כאשר ביאר ב„הכותב“.

ברם דברי תורת רבינו אם הם עניים במקום אחד — עשירים במקום אחר, ויבוארו על פי מש"כ בתשובותיו ח"ה סי' נ"א, ביתר ביאור ענין זה וז"ל שם: שאלת מהו ענין הברכות שהברכה תאספת טובה, ומה יוסיף עבד לאדוניו —

עו) ויקרא ה. לה. עח) תהלים שם. עט) שיר השירים ו. ה. פ) דברים ה. י. פא) שם י. ח. פב) שמות כג. כה. פג) תהלים קיט. ב. פד) משלי טו. ח. פה) במאמר „שהקב"ה מתפלל“ פו) משלי שם, כ: ותפלת צדיקים ישמע, ובסוכה יד, א: ...תפלתן של צדיקים מהפכת דעתו של הקב"ה ממדת אכזריות למדת רחמנות. פז) בראשית יח, כג. פח) ב„הכותב“ שסביב ה„עין יעקב“ השיג כאן על מה שכתב רבינו: „ואל תחשוב כי הברכה ענין הודאה, שהברכה לשון תוספות וריבוי מלשון וברך את לחמך וכו' — וכתב: „מי יתן ואדע איך יתישב בלשון „ברוך אתה“ לומר שהוא יתברך מרבה ומוסיף טובתינו, ויותר יתישב לכנות לו שם „מברך“, כמו: המברך את עמו ישראל — אבל לשון ברוך לא יתכן“ — והאריך בזה אריכות גדול בביאור הענין.

וראיתי את השם יושב על כסא כבוד — מפורש גם בנביאים^פ ואראה את ד' יושב על כסא רם וגשא, והרכנת הראש רמו לקבול התפלה, ו"ראשו" בא על דרך הכתוב³ ראשו כתם פז, ודרך משל דברו חכמים גם בנביאים.

באמת לשון ברכה תוספת וריבוי הוא והוא מלשון ברכות המים, ויש בענין הברכות סוד עמוק יבינהו מי שזיכה השי"ת אותם לעמוד בסוד התורה, ואמנם גם נגליהם מבואר — כי הברכה ותוספת הברכה יר' מב' צדדין, פעמים מצד המקבל ופעמים מצד הנותן והמשפיע ברכותיו, והמשל בזה כמלך הנותן ומשפיע מטובו לעבדיו, שנראית הברכה לעבדיו מצד שנתברכו וגיתוסף, שהיו חסריס ונתמלאו. אבל המלך כבר גודע שהוא יש לו כמה שנתן והיטיב, ואין נראה בו תוספת והריבוי. ואמנם אם הי' המלך משפיע תמיד ומספיק מתנות גדולות לחיילותיו המרובות, באמת יראה שהוא בעצמו מתברך עד שאינו פוסק אפילו רגע מהספיק כל חיילותיו הגדולות ההם, ולא שהמלך יחא מתרבה ממקום אחר ומקבל ברכה ותוספת ממי שהוא גדול ממנו שמספיק לו, רק שהכל מברכין אותו, ר"ל נותנין הברכה ומודים שהוא אדון כל אותה הברכה ואוצרות טובו לא יכזבו לעולם, וכל שהוא מוסיף בטובו יוסיפו הכל להכיר וידעו כי אין לברכתו שיעור וערך ולא הפסק. ואילו היו עבדיו מקטינין אותו והיה פוסק להיטיב להם, ידעו ויחשבו עבדיו שלא הכירו בגדולת המלך ולא הרגישו שסבה מהן שאוצרותיהן חסרין מכמות שהיו, ואינו כן, אלא הם היו סיבה ולא מצד המלך — וככה ענין הברכות שאנו מודים לפנינו על מוונותיו ועל טובות המגיעות לנו מאתו ית',

ומתפללים שיחמיד טובו וברכותיו כדי שידעו הכל שהוא ברוך, וכאומרו ברוך ומבורך בפי כל הנשמה, והוא כאומרו אותי עזבו מקור מים חיים את ה', שמקור מים חיים, מימיו ממנו לא יפסקו מימיו בלתי שיצטרך האדם לאסוף עליהם כאשר יאספו בבורות, וכענין זה תמצא עוד יותר מתמיה לפי מה שאתה שואל והוא אומרו יתגדל ויתרומם ויתנשא, כי ברוך אפשר שהיינו יכולין לומר שהוא תואר לומר כלול מכל הברכות, ומה מצא הלשון לומר יתרוםם ויתנשא לעיני הכל במעשיו ובנפלאותיו בברכותיו עד שיכירו הכל שהוא המרומם והמתנשא לכל לראש מבורך, וכאשר אמר יתרו עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלקים, ואומר והתגדלתי והתקדשתי וכו' ואומר עתה אנשא (והנה) [הוא] אומרנו הכל ירוממוך סלה יוצר הכל וכאלה רבים. וגם הוא רוצה שיחפלו לפניו חסידיו להרבות טובותיו על בריותיו ושלא יגרמו חטאתם לחסר טובותיו מהם, והוא שאמרו ז"ל בברכות א"ל ישמעאל בני ברכני וכו' [ועיין שם סוסי' ג'], עד כאן לשון רבינו שם.

ולתשלום שיטות נוספות על אלה המובאים ב"הכותב" בענין ביאור הברכה אציין עוד. עיין אבודרהם סדר תפלות של חול, תזקוני פ' חיי שרה (כו), ס' העיקרים מאמר שני כו, ובחינוך פ' עקב מצוה תל, אריכות גדול בזה עיי"ש.

(פט) ישעי' ו, א. צ) שיר השירים ה' יא.

והסירותי את כפי וראית את אחורי, אמר ר' חנא בר ביסנא אמר ר' שמעון חסידא מלמד שהראחו הקב"ה קשר של תפילין.

גם כאן רמז לבעלי החכמה מגידי אמת ובסתום מוציא לאור כל תעלומה. ופשטן של דברים — כבר ידעת כי באה התשובה הזו לאדון הנביאים על בקשתו אשר בקש הראני נא את כבודך^{צא} כי בקש להשיג מהות כבודו יתברך שהוא ראיית הפנים, כמו שמתבאר ממה שבאה התשובה על זה — „לא תוכל לראות פני” — ולא מנעו ממנו רק זה, אבל כל שלאחר זה הראה לו.

ודע כי התפילין שבראש הרצועות יוצאות מהן ומקיפות כל הראש ומתקשרות באחרית הראש והתפילין בעצמן מונחים על הפנים^{צב} בין העינים ששם שורש המוח ומתקשרות באחרית המוח (על הפנים) שהוא כנגד הפנים, וכתוב בטוטפות^{צג} והיו לטוטפות בין עיניך, ומלת עין שם משותף, הנחתה הראשונה כלי הראות, והוא שם לדימוי כמאמרם כעין דוגמא של מעלה „כעין הקרח הנורא”^{צד}, והוא שם אל ההשגחה והזכרון, אל יליו מעיניך^{צה}, רצונו: אל יעברו מהשגתך וזכרוןך, וכאן כולל שלשת העינים האלה, כלי הראות ששם מקום הנחתם, ר"ל על שתי העינים שהוא ראשית המוח והוא על הפנים, ועוד לזכרון שהוא המשגית היכול שהשגית עלינו והוציאנו מבית עבדים והוא שכתוב בהם^{צו} ולזכרון בין עיניך, ולדמיון לקבוע בנפשותינו: כשם שהתפילין מונחים בראשית המוח ורצועות יוצאות מהן ומתקשרין באחרית המוח ומתעגלות ומקיפות כל הראש, ככה הוא יתברך שרש הכל ומחפצו משתלשלות כל הנבראים, מהקודם במדריגת השכליים עד המאוחר בנבראים בגשמיים הארציים, והוא יתברך תכלית כל דבר האחרון וכן תכלית הכל מקיף ושב אל רצונו, כמו שביאר הרב ז"ל^{צי} בפרק

צא) שמות לג, יח — ועיין ברמב"ן שם.	וכדדריש לה במנחות לו, ב. צג) דברים
צב) הכוונה בגובה שבראש לצד	ו, ח. צד) יחזקאל א, כב. צח) משלי
הפנים — עיין מגילה כד, ב. ...נחתה	ג, כא. צו) שמות יג, ט. צז) הלמב"ם
על מצחו... היו דרך מינות, אע"כ כנ"ל	בספרו „מורה נבוכים”.